

О. В. Христя,

ДВНЗ «Придніпровська будівельна академія будівництва та архітектури», м. Дніпропетровськ

ЛЕКСИЧНІ ФОЛЬКЛОРИЗМИ У ТВОРАХ ДНІПРОВОЇ ЧАЙКИ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ)

У статті проаналізовано стилістичний потенціал фольклорних елементів у прозових творах Дніпрової Чайки. Увагу приділено передусім прояву фольклоризму на лексичному рівні.

Ключові слова: лінгвістичний аналіз художнього твору, ідіостиль, фольклорні елементи, мова фольклору, народнопоетична лексика.

В статье анализируется стилистический потенциал фольклорных элементов прозаических произведений Днепро́вой Чайки. Основное внимание сосредоточено на проявлениях фольклоризма на лексическом уровне.

Ключевые слова: лингвистический анализ художественного произведения, идиостиль, фольклорные элементы, язык фольклора, народнопоэтическая лексика.

In the article stylistic potential of folklore elements of the prose works by Dniprova Chaika are analyzed. Major focus is concentrated on peculiarities of folklore elements of the lexical level.

Key words: linguistic analysis of art literature work, individual style, folklore elements, folklore language, folklore-poetic vocabulary.

Проблема мовностилістичного аналізу художнього тексту посідає в останні десятиліття особливе місце у філологічній науці і привертає до себе пильну увагу мовознавців. Лінгвостилістика як наука про мовностилістичні особливості художнього твору зобов'язана своїм народженням Л. Щербі, який не тільки окреслив саму проблему, але й виявив причини її виникнення. Науковець зазначав, що лінгвістичний аналіз художнього твору повинен показати ті лінгвістичні засоби, за допомогою яких виражається ідейний і пов'язаний з ним емоційний зміст літературного твору. У своїх лінгвостилістичних розвідках вчений подав зразки вивчення всіх мовних засобів, що функціонують у словесній структурі художньої тканини твору [16].

Крім цього, теоретичні основи та практичні рекомендації щодо принципів мовностилістичного аналізу художнього тексту викладені в працях провідних лінгвістів Б. Ларіна, В. Виноградова, Г. Винокура, Р. Будагова, І. Ковалика, В. Ващенко, В. Чабаненка, О. Чередниченка, О. Тищенко та ін..

Наприклад, Б. Ларін вказував на необхідність сприймати художній твір при аналізі конкретного мовного матеріалу як художнє ціле. Визначаючи загальні ознаки художньої мови, науковець увів у дослідницький ужиток «естетичне значення слова» як прояв індивідуально-авторського погляду на світ через смислову призму. Він наголошував на тому, що в лінгвістичному аналізі художнього твору «треба вивчати художні засоби у взаємодії всіх компонентів: звучності і семантичних колоритів, композиції і смислової ідейної осі» [9].

В. Виноградов підкреслював, що під час аналізу художнього тексту дослідника більше цікавлять способи вираження змісту або відношення засобів вираження до змісту, який вони виражають. Але в плані такого вивчення і зміст не може залишатися за межами вивчення мови художнього твору. Адже дійсність, що розкривається в художньому творі втілена в його мовній оболонці. Сукупність мовленнєвих засобів у структурі літературного твору органічно пов'язана з його змістом і залежить від характеру ставлення до нього з боку автора [2].

Р. Будагов зазначав, що «стилістика – душа кожної розвиненої мови, повинна посісти важливе місце у науці про мову...». Однак, на думку науковця, «лінгвістика вивчає всі аспекти мови, в тому числі й стилістичні, які використовуються письменником для втілення певних художніх задумів» [1].

У процесі проведення комплексного лінгвостилістичного аналізу художнього твору, як вважає І. Ковалик, необхідно вивчати всю систему мовностилістичних засобів у створенні системи художніх образів певного літературного твору. Тільки цілісний системний вияв такого комплексу мовностилістичних засобів у створенні системи художніх словесних образів надасть повну лінгвостилістичну картину тексту художнього твору [7].

Художній твір, на нашу думку, як художній текст має всі загальнотекстові ознаки: структурно-смислову єдність, упорядкованість мовних одиниць і складових частин, комунікативну спрямованість. Але, на відміну від будь-якого іншого, він має й естетичну вартість, містить художню інформацію, яка є вищим ступенем авторської мовної свободи, тобто авторського мовного стилю. Відомий мовознавець О. Пономарів зауважував: «Мовний стиль – це сукупність засобів, вибір яких зумовлюється змістом, метою та характером висловлювання» [12].

У вузькому значенні слова *стиль* є індивідуальним втіленням художнього методу. Якщо метод визначає загальний напрям творчості, то стиль віддзеркалює індивідуальні властивості втілення авторського задуму. У широкому розумінні стиль – це система художніх засобів і прийомів у творчості окремого письменника, групи письменників, всієї літературної епохи.

Індивідуальний стиль – це прояв сукупності особливих істотних ознак таланту автора в конкретному творі чи усій його творчості. Проте не кожний автор, навіть професійний, володіє «своїм» стилем, тобто таким, за яким безпомилково вгадувалося б його авторство. Дослідження прозових творів Дніпрової Чайки свідчить, що їй притаманний ідіостиль, який відзначається добірною лексикою, народною афористичністю, різноманітними тропами та стилістичними фігурами.

Дніпрова Чайка належить до майстрів слова, чий творчий спадок є надзвичайно багатим і за тематикою, і за формами втілення ідейно-художнього задуму. Художній доробок письменниці не залишився поза ува-

гою науковців. Творчість Дніпрової Чайки досліджували М. Іванченко, Р. Шевченко, О. Килимник, В. Пінчук, Н. Вишневецька, І. Немченко, Я. Голобородько, Л. Ржепечський, О. Цалапова, Л. Голомб, В. Грабовецька, З. Карпенко, Л. Матусяк, О. Міхно, Н. Осьмак, О. Химин, Р. Білецький, Н. Чухонцева, А. Крат та ін., проте більшість робіт цих авторів належать до царини літературознавчої та культурологічної, лінгвістично творча спадщина письменниці майже не розроблена [13; 8; 4; 5].

Народнопоетична первина більшою або меншою мірою проявляється в більшості її творів. Мова усної народної творчості є важливим інструментом індивідуально-авторського естетичного конструювання, тому метою цієї статті є огляд типів лексичних фольклоризмів у творах Дніпрової Чайки.

Проблема співвідношення загальнонародної й індивідуальної художньої творчості є об'єктом уваги науковців від XIX століття. Дослідження фольклорно-літературної взаємодії розпочинають праці М. Максимовича, О. Бодяньського, М. Костомарова, І. Срезневського, П. Куліша. У другій половині XIX – на початку XX ст. означена проблема знайшла відображення у розвідках О. Потебні, М. Драгоманова, М. Сумцова, І. Франка, Б. Грінченка. Форми вияву фольклоризму на мовному рівні досліджували П. І. Житецький, І. К. Білодід, В. С. Ващенко, А. М. Поповський, С. Я. Єрмоленко.

Фольклоризм у творчості Дніпрової Чайки не є випадковим явищем. Для письменниці звернення до народнопоетичних джерел було свідомим і органічним. Дніпрова Чайка була особисто знайома з визначними вітчизняними фольклористами П. Житецьким, Д. Яворницьким, В. Антоновичем, А. Кримським, Б. Грінченком, О. Русовим. Письменниця була активним збирачем фольклорних творів Таврії, Київщини, Запоріжжя, шанувальницею етнографічної праці П. Куліша, М. Драгоманова, П. Чубинського, В. Гнатюка; з її голосу записували пісні М. Лисенко та А. Конощенко (Грабенко) [10, с. 70].

На фольклористичній ниві письменниця натхненно працювала протягом усього життя, використовуючи для роботи будь-яку нагоду. Так влітку 1914 року, перебуваючи на Кавказі, Дніпрова Чайка, незважаючи на хворобу, занотувала етнографічні матеріали [10, с. 70].

У більшості монографічних робіт сучасних учених фольклоризм трактується як не тільки пряме, але частіше – опосередковане літературною традицією чи творчим методом письменника засвоєння фольклору в усій різноманітності форм його входження на всіх етапах творчості і на різних рівнях художньої структури твору [15]. Тривала й наполеглива праця Дніпрової Чайки над численними зразками народної творчості стала підґрунтям для подальшого розвитку варіантів творчого опрацювання народної поетичної спадщини. І. В. Немченко, зазначає, що письменниця розробляла різні лінії на шляху розв'язання проблеми засвоєння й трансформації кращих зразків безіменної творчості народу: 1) «аплікувала» свої оповідання та віршові п'єси-казки фольклорними фрагментами, 2) вдавалась до наслідування або стилізації витворів народного генія, 3) дбала про органічне перетворення, художнє переосмислення народнописаних, легендарних, казкових мотивів, образів тощо і застосовувала фольклорні прийоми як необхідних вдячний елемент у системі власних творчих експериментів [10, с. 71].

Уже в першому прозовому творі «Знахарка» (1884) – етюд українознавства, як його визначила сама письменниця, – зустрічаємо найрізноманітніші елементи фольклору: фразеологізми, фрагменти замовлянь, приказки тощо. Проте цей твір отримав невисоку оцінку: І. Франко зазначав, що головна героїня «змальована радше по етнографічним збірникам, ніж з життя» [10, с. 71]. Кабінетний етнографізм не був притаманний Дніпровій Чайці, вона багато спілкувалася з носіями живої національної культури, проте перенасиченість тексту цього оповідання фольклоризмами призвела до штучності, спрощеності композиції і образів оповідання. У подальшій роботі письменниця користувалася фольклорними прийомами й образами виважено і вправно.

На лексичному рівні найхарактернішими для прозових творів Дніпрової Чайки є повтори й традиційні епітети.

Серед номінативно-експресивних повторів зустрічаємо т.з. подвоєння («...і злоба у Мрії пропала, забула вона свою неньку: без руху, в нестямі, **дивилась-дивилась** на милого батька, і всі, хто любив її досі, усі задивилися з нею укупі на місяць...» [3, с. 146]), синонімічні повтори («Тихе озерце **здригнуло-зітхнуло**, зірці в одвіт осміхнулось само: геть по воді покотились кружжала, зірку одбили тисячами гискр, зіроньку ніжно **пестило-гойдало**» [3, с. 210]); «Кинулись хвилі до **скелі-каміння**, сердито бурчать поміж ними» [3, с. 160]); тавтологічні сполуки («... а сірі чайки без ліку розплодились на скелі, літають над морем та плачуть-кигичуть лиш тільки зачують хижу бурю, звіщають пливців-мореходів та свідчать про **давню давнину**, про славу дівчину-чайку» [3, с. 161]).

Найпоширенішими такі фольклоризми є у віршах у прозі, що зумовлюється жанровими особливостями цих творів, проте авторка використовує повтори (в т.ч. синонімічні та антонімічні) й у реалістичних оповіданнях, що свідчить про глибокий внутрішній зв'язок її творчості з народнопоетичною стихією, наприклад: «День погожий, пташки **цебечуть**, береза наче пухом зеленим укрилася, пахне, а небо над просікою високе-високе, чисте та синє!» [3, с. 38]; «У раніньому морі **колихалася-купалася** світова зоря, на сході жевріла рожева смуга» [3, с. 62], «...коли замовкав читаючий голос, виразно чулося дзеленчання об скло тієї безлічі метеликів, яка злетілася на її **принадне сяиво раювати-помирати** в його зелених гарячих хвилях» [3, с. 44].

Залучаються повтори й до мовної характеристики персонажів, наприклад, у мовленні селянки Гапи та її сусідки (оповідання «Чи сквиталася?») зустрічаємо: «**Та вже в цих панів таке серце тверде: он як ховала Вітьку, то хоч би тобі сплакнула або до народу озвалася: горда-прегорда...**» [3, с. 72], «**Втіш її, Господи, як вона мене втішила, та прости мене, Боже, що я за нею просторікувала, дурною-безгамузною звивала**» [3, с. 73]. Гапа та її співрозмовниця є носіями живої народномовної традиції, тому такі мовні одиниці у їхньому мовленні є природними, органічними. Дніпрова Чайка – майстер нюансу, деталі. У її творах не часто зустрічаємо докладні портретні чи пейзажні описи. Введення традиційного лексичного елемента у мовлення персонажів дає можливість створити лаконічні, але художньо повноцінні й життєздатні образи.

Ще одним лексичним складником фольклоризму творів письменниці є постійні епітети. У прозових творах Дніпрові Чайки вони не тільки створюють народнопісенний колорит, а й надають авторським стилізаціям епічної достовірності, своєрідної патини: «У давню давнину, в **зеленій** долині і там, понад морем бурхливим, слободи рясно стояли...» [3, с. 152]; «А **вірний** товариш давно вже вмовляє його піти погуляти: з луків **тугих** постріляти, на конях **баских** поганяти...» [3, с. 153]; «Не купчаться **білії** хати по ній, і лист **кучерявий** її не вкриває, одна тільки стежка зелена збігає по ній...» [3, с. 158]; «Вдень же під сонцем **ясним** не посміє вона показати обличчя...» [3, с. 162]; «... лиші чуття часами заворушить вії, у бровах **шовкових** скупчилися думи, а уста **рожеві** мовчки розмовляють» [3, с. 179]; «**Сиві** тумани степи облягли пеленою важкою» [3, с. 205].

Як вже зазначалося, Дніпрова Чайка у своїх фольклористичних студіях не обмежувалася лише українською культурою. У творах, для яких чітко визначено географічну локалізацію, зустрічаємо епітети, притаманні місцевим традиціям усної народної творчості. Так, в оповіданні «Мара», сюжет якого розгортається у давньогрецькому полісі, використовуються постійні епітети грецького й давньоримського епосу: «Давно колись, дуже давно, як руїна ося прозивалася ще Херсонесом **славетним**, коли ще гойдалися густо при березі грецькі галери...», «Великий мистець був Менандр, ще змалку **ласкаві** боги наділили його хистом величним...», «...з їздилися гості з далеких країв, і з Греції навіть старої, офіру в храмах херсонеських **ласкавим** богам принести...» [3, с. 163], «...ніж битись і чвари чинити на глум та на втіху варварам хижим, oddаймося краще під руку **славетного** Риму» [3, с. 168], «Ламайте ж бо лаври і мірти, зривайте квітки, ... пахощі зносьте, бики **круторогі** та віви **рунисті** зганяйте!», «...розтратив нікчемно маєтки, не маєш чим **славного** Зевса оздобити так, як би варто було» [3, с. 169], «Щоб Еос **рожева** не в темній роботні, а тут на роздоллі богів привітала» [3, с. 170].

Відчутний східний колорит створюють епітети в авторській обробці старовинної кримської легенди «Скеля»: «В степу коливалася пшениця, по лугах паслись **незчисленні** отари...» [3, с. 136], «...вбачили його юнацькі **орлині** очі з високої бапти, і ночі тієї ж пропали укуні з човном», «Вийшла на скелю **високу** і так заклала їх, щоб де не були б, а вернеться знов...» [3, с. 139].

Проте Дніпрова Чайка у творах із сюжетами запозиченими або стилізованими під народнопоетичну творчість інших народів не відмовлюється від використання українських фольклоризмів. В оповіданні «Мара» зустрічаємо: «Сам він відрікся від жінки і **дрібних** діток...» [3, 164], тільки над кручею стінки немає: **грає-співає** там вічно хвиляється Чорне море» [3, 165]; або в оповіданні «Скеля»: «Аж ось стрепенулись царята: по морю білів-манячів парусок, бистро до них наближався човник убогий...» [3, 137] тощо.

Отже, фольклоризм художніх творів є органічним важливим складником ідіостилю Дніпрові Чайки. Витонченість художньої техніки письменниці – результат свідомого глибокого дослідження й творчого опрацювання фольклору. Найхарактернішими проявами фольклоризму творів Дніпрові Чайки на лексичному рівні є повтори та постійні епітети.

Література:

1. Будагов Р. А. Литературные языки и языковые стили / Р. А. Будагов. – М. : Наука, 1967. – 212 с.
2. Виноградов В. В. Стилистика и теория речи. Поэтика / В. Виноградов. – М. : Наука, 1963. – 256 с.
3. Дніпрова Чайка. Вибрані твори / Дніпрова Чайка. – К., 1987.
4. Дніпрова Чайка. Твори / Дніпрова Чайка. – К., 1960.
5. Євсєєва Г. П., Христя О. В. Мовно-стилістичні особливості художніх творів Чайки Дніпрові (на прикладі прозових творів) / Г. П. Євсєєва, О. В. Христя // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – Випуск 100. – С. 58-61.
6. Євсєєва Г. П., Христя О. В. Корпусна мовна політика української мови та лексична спадщина Чайки Дніпрові / Г. П. Євсєєва, О. В. Христя // Матеріали V Міжнародної наукової конференції «Лексико-грамматическіе інновации в современных славянских языках», 7 – 8 апреля 2011 р. – С. 419-421.
7. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1987. – 248 с.
8. Ковалик І. І. Питання українського і слов'янського мовознавства: вибр. твори / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка; Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника / З. Терлак (упоряд.). – Л.; Івано-Франківськ, 2008. – 496 с.
9. Крашеніннікова Т. В. Мова української літературної казки XIX століття.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Крашеніннікова. – Д., 2013. – 20 с.
10. Ларин Б.А. Эстетика слова и язык писателя / Б.А. Ларин. – Л.: Преса, 1974. – 178 с.
11. Немченко І. Дніпрова Чайка і народна творчість / І. Немченко // Народна творчість та етнографія. – № 2. – 1991. – С. 70-77.
12. Пінчук В. Шануймо свої самоцвіти // Дніпрова Чайка / В. Пінчук. – К., 1993.
13. Пономарів О. Д. Стилистика сучасної української мови / О. Пономарів. – Тернопіль : Навчальна книга, 2000. – 234 с.
14. Поповський А. М. Мова фольклору та художньої літератури Південної України XIX – початку XX століття. – Д., 1987.
15. Франко І. Я. Зібрання творів у 50-ти т. / І. Франко. – К., 1984. – Т. 26. – 375 с.
16. Шутенко Ю. Фольклоризм літератури / Ю. Шутенко. – Режим доступу : [http : // nte.etnolog.org.ua/zmist/2004/N5/Art16.htm](http://nte.etnolog.org.ua/zmist/2004/N5/Art16.htm).
17. Щерба Л. В. Опыты лингвостилистического толкования стихотворений / Л.Щерба // Избранные труды по русскому языку. – М. : Наука, 1957. – 342 с.